

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE BİR ÇATIŞMA UNSURU OLARAK CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ

Emine SAVAŞCI* - H. Mustafa ERAVCI**

Özet

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde Arap Baharı sonrasında iki ülkenin bölgesel çıkarlarındaki farklılıklar sebebiyle genel bir çatışma havası mevcuttur. İki ülke uluslararası meselelerin birçoğunda karşı kutuplarda yer almaktadır. Katar Krizi ve Akdeniz Meselesi bunun en önemli örneklerindedir. Tüm bunların arasında tarihler 2 Ekim 2018'i gösterdiğinde Suudi Arabistan'ın Amerika'da sürgün hayatı yaşayan muhalif gazetecilerinden Cemal Kaşıkçı Türkiye'nin İstanbul şehrinde bulunan Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'nda katledilmiştir. Bu cinayet iki ülkenin zaten gergin olan ilişkilerini - koparma noktasına getirmese de- daha da sarsmıştır. Öyle ki 2022 yılının ortalarına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler normal seyrine oturtulamamıştır.

Bu makale Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerdeki önemli bir çatışma unsuru haline gelen Cemal Kaşıkçı cinayetinin işleniş ve sonrasındaki yargılama süreci dâhil yaşananlara ışık tutularak bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin genel seyri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemal Kaşıkçı, Kaşıkçı, Türkiye, Suudi Arabistan, Cinayet

THE MURDER OF JAMAL KHASHOGGI AS AN ELEMENT OF CONFLICT IN TURKEY-SAUDİ ARABİA RELATIONS

Abstract

After the Arab Spring, there is a general atmosphere of conflict in the relations between Turkey and Saudi Arabia due to the differences in the regional interests of the two countries. The two countries are at opposite poles in many international issues. The Qatar Crisis and the Mediterranean Issue are the most important examples of this. Among all these, when the dates show on October 2, 2018, one of the opposition journalists of Saudi Arabia, who lived in exile in the USA, Cemal Khashoggi was murdered in the Consulate General of Saudi Arabia in Istanbul, Turkey. This murder further shook the already tense relations between the two countries, although it did not bring them to the point of rupture. So much so that until the middle of 2022, the relations between the two countries could not be settled in their normal course.

This article examines the general course of the relations between the two countries in this period by shedding light on the events, including the murder of Cemal Khashoggi, which has become an important element of conflict in the relations between Turkey and Saudi Arabia, and the subsequent trial process.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-mail: emine.savasci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0548-8976

** Prof. Dr., AYBU, Şarkiyat Araştırmaları Bölümü, e-mail: hmeravci@hotmail.com

ORCID.ID: 0000-0002-9092-8448

Keywords: Jamal Khashoggi, Khashoggi, Turkey, Saudi Arabia, Murder

Giriş

Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkileri 2002’de Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP)’nin iktidara gelmesiyle daha önce hiç olmadığı kadar gelişme kaydetmiştir. Ancak 2002’den itibaren gelişme kaydeden ilişkilerin seyri iki ülkenin 2011 yılında Arap ülkelerini etkisi altına alan ve Arap Baharı olarak adlandırılan devrim hareketleri karşısında izledikleri dış politikadaki önemli farklılıklar sebebiyle bozulmaya başlamıştır. Arap Baharı sonrasında bilhassa Suudi Arabistan için Türkiye dost bir ülke olmaktan çıkıp bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturan bir rakip konumuna geçmiştir. Arap Baharı’ndan sonra 2017’deki Katar Krizi ile de ciddi siyasi uyuşmazlıklar yaşayan iki ülke 2018’in sonuna doğru siyasi ve diplomatik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bunu sebebi 2 Ekim 2018’de Suudi Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın Suudiler tarafından Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğunda katledilmesidir.¹

Cemal Kaşıkçı, 1958 yılında Suudi Arabistan’ın Medine şehrinde doğmuştur. Aslen Osmanlı döneminde Batı Hicaz’a göç etmiş olan Türk kökenli tanınmış bir aileden gelmektedir.² Ülkesi Suudi Arabistan’ın birçok önemli gazetesinde çeşitli görevlerde bulunan Kaşıkçı, ülkesini yönetenlere yönelttiği eleştirileri sebebiyle Suudi Arabistan’da yaşaması zorlaşınca ABD’ye göç etmiş ve burada *The Washington Post* Gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yazılarında zaman zaman Suudi Rejimi’ne ve Velihaht Muhammed bin Selman’a sert eleştiriler yöneltmiştir.³

Birçok kez Türkiye’ye de gelen Kaşıkçı, bir programa katılmak için gerçekleştirdiği ziyaretlerden birinde kendisiyle röportaj yapan araştırmacı Hatice Cengiz ile tanışmış ve ikili bir süre sonra nişanlanmaya karar vermişlerdir. Kaşıkçı, Hatice Cengiz ile evlilik işlemleri için 28 Eylül 2018 tarihinde İstanbul’daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu’na gitmiş ve kendisine işlemlerinin gerçekleştirilmesi için 2 Ekim tarihine randevu verilmiştir. Kaşıkçı randevu için 2 Ekim günü erken saatlerde Londra’dan İstanbul’a gelmiş, saat 13.30 civarında başkonsolosluk binasına girmiş ve sonrasında kendisinden bir daha haber alınamamıştır.⁴ Mezkur gazetecinin dışarıda bekleyen nişanlısına Kaşıkçı’nın binayı terkettiği söylenmiştir. Ancak nişanlısı Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıkmadığını gören Hatice Cengiz’in Türk yetkilileri harekete geçirmesiyle⁵ Kaşıkçı olayı sadece Türkiye ve Suudi Arabistan’ın değil dünyanın da gündemine ilk sıraya oturmuştur.

1. Cemal Kaşıkçı Cinayeti Süreci

Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıkmadığı bilgisi üzerine İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı olayın gerçekleştiği 2 Ekim 2018 günü konuyla ilgili soruşturma başlatmıştır.⁶ Kaşıkçı’nın konsolosluk binasından çıktıktan sonra kaybolduğu açıklamasını yapan Suudi Arabistan İstanbul

¹ **Anadolu Ajansı**, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

² **The Guardian**, Jamal Khashoggi obituary <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/jamal-khashoggi-obituary> , s.e.t. 22.02.2021.

³ **Aljazeera**, Obituary: Jamal Khashoggi was a ‘good man and a fine journalist’ <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/20/obituary-jamal-khashoggi-was-a-good-man-and-a-fine-journalist> , s.e.t. 22.02.2021.

⁴ **Trt Haber**, Portre: Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/portre-suudi-arabistan-baskonsoloslugunda-katledilen-cemal-kasikci-476812.html> , s.e.t. 22.02.2021.

⁵ **Anadolu Ajansı**, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

⁶ **Sabah**, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın kaybolması ile ilgili soruşturma <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/07/suudi-gazeteci-cemal-kasikcinin-kaybolmasi-ile-ilgili-sorusturma> , s.e.t. 22.02.2021.

Başkonsolosluğu;⁷ Türk uzmanlara inceleme yapmaları için konsolosluk kapılarını 15 Ekim’de açmışlar, dolayısıyla konsolosluktaki ilk inceleme ancak bu tarihte gerçekleştirilebilmiştir.⁸ Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıktığı konusunda ısrar eden Suudi Arabistan, 19 Ekim’de Kaşıkçı’nın konsoloslukta, orada bulunan bazı Suudi vatandaşları ile tartıştığını ve çıkan arbedede hayatını kaybettiğini ve olayla ilgili 18 kişiyi tutukladıklarını duyurmuştur.⁹ Türk yetkililer tarafından yapılan incelemeler neticesinde cinayetin planlı olarak gerçekleştirildiğinin açığa çıkmasının ardından 25 Ekim tarihinde Suudi Arabistan tarafından da cinayetin planlı olarak gerçekleştirildiği kabul edilmiştir.¹⁰ Türkiye cinayete ilgili olduğu belirlenen 18 kişinin olayın gerçekleştiği yer olması sebebiyle Türkiye’de yargılanmasını teklif etmiş¹¹ ancak Suudi Arabistan buna karşı çıkmıştır.¹²

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suudi yetkililere Kaşıkçı’nın öldürülmesinden sorumlu olan 15 kişiye emrin kim tarafından verildiğinin ve Kaşıkçı’nın cesedinin nerede olduğunun açıklanması çağrısında bulunmuştur.¹³ 15 Kasım’da Suudi Arabistan Başsavcılığında yapılan açıklamada; eski İstihbaratçı Ahmed el-Asiri önderliğinde Kaşıkçı’yı Suudi Arabistan’a dönmesi için ikna etmek üzere görevlendirilen kişiler Kaşıkçı’yı ikna edemeyince aralarında arbeye çıktığı, bunun üzerine Kaşıkçı’nın bağlanarak ve vücuduna enjekte edilen yüksek dozdaki uyuşturucu nedeniyle hayatını kaybettiği, cesedinin ise parçalanarak yerel işbirlikçiye teslim edildiği ifade etmiştir. Bu bağlamda ölüm emrini veren ve cinayeti işlediği tespit edilen 5 kişinin idamı istenmiştir.¹⁴

Tarihler 1 Ekim 2019’u gösterdiğinde Velihaht Prens Muhammed bin Selman, cinayet emrini veren kişi olduğunu yalanlamakla birlikte, cinayet kendi sorumluluğu altında işlendiği için tüm sorumluluğu aldığı açıklamasında bulunmuştur.¹⁵ 24 Aralık 2019’da ise, Suudi Arabistan cinayetten yargılanan kişilerden 5’ine idam, 3’üne de hapis cezası vermiştir.¹⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise bu kararı “cinayetin bütünüyle aydınlatılması ve adaletin tecelli etmesi beklentilerini karşılamaktan uzak” olarak nitelendirmiştir.¹⁷ Cinayete ilgili Türkiye’de yürütülen dava ise 3 Mart 2020 tarihinde tamamlanmış, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından olaya dahil olduğu tespit edilen 20 sanık hakkında iddianame düzenlenerek kamu davası açılmış, iddianamede Suud el-Kahtani ve Muhammed el-Asiri hakkında “tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürmeye azmettirme”

⁷ **Anadolu Ajansı**, Suudi Başkonsolosluğundan kayıp gazeteciyle ilgili açıklama <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-baskonsoloslugundan-kayip-gazeteciyle-iligili-aciklama/1272863> , s.e.t. 22.02.2021.

⁸ **Anadolu Ajansı**, Çalışma grubundaki yetkililer, konsolosluktan ayrıldı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/calisma-grubundaki-yetkililer-konsolosluktan-ayrildi/1282395> , s.e.t. 25.02.2021.

⁹ **Arab News**, Saudi Arabia says missing journalist Jamal Khashoggi is dead <https://www.arabnews.com/node/1390736/saudi-arabia> , s.e.t. 25.02.2021; **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, Kaşıkçı’nın konsoloslukta öldüğünü itiraf etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-kasikcinin-konsoloslukta-oldugunu-itiraf-etti/1287265> , s.e.t. 25.02.2021.

¹⁰ **Hürriyet**, Son dakika: Suudi savcı: Kaşıkçı cinayeti planlı <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-savci-kasikci-cinayeti-planli-40998238> , s.e.t. 26.02.2021; **Arab News**, Saudi public prosecutor: Information obtained from Turkey shows that Khashoggi’s murder was premeditated <https://www.arabnews.com/node/1393686/saudi-arabia> , s.e.t. 26.02.2021.

¹¹ **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: 18 tutuklunun İstanbul’da yargılanması teklifimdir <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-18-tutuklunun-istanbul-da-yargilanmasi-teklifimdir/1290176> , s.e.t. 26.02.2021.

¹² **Anadolu Ajansı**, Suudi Dışişleri Bakanı: Kaşıkçı davasına adı karışanlar Suudi Arabistan’da yargılanacak <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci-suudi-disisleri-bakani-kasikci-davasina-adi-karisanlar-suudi-arabistan-da-yargilanacak/1294933> , s.e.t. 09.03.2021.

¹³ **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Kaşıkçı) Öldürüldüğü ayan beyan ortada da cesedi nerede? <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-kasikci-olduruldugu-ayan-beyan-ortada-da-cesedi-nerede/1293782> , s.e.t. 26.02.2021.

¹⁴ **Arab News**, Saudi Arabia’s public prosecutor seeks death penalty for 5 Khashoggi suspects <https://www.arabnews.com/node/1405371/saudi-arabia> , s.e.t. 09.03.2021; **Anadolu Ajansı**, Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında 5 idam istemi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasikci-cinayeti-sorusturmasinda-5-idam-istemi/1312612> , s.e.t. 09.03.2021.

¹⁵ **Arab News**, A year later, justice for Jamal Khashoggi is yet to be served but politicization is at its peak <https://www.arabnews.com/node/1562756/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021; **Anadolu Ajansı**, Velihaht Prens Kaşıkçı cinayetindeki sorumluluğunu kabul etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/veliaht-prens-kasikci-cinayetindeki-sorumlulugunu-kabul-etti/1594588> , s.e.t. 26.03.2021.

¹⁶ **Arab News**, Death sentence for five, jail terms for three in Khashoggi murder trial <https://www.arabnews.com/node/1602911/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

¹⁷ **Sabah**, Dışişleri Bakanlığı’ndan Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında verilen karara tepki! <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/12/23/disisleri-bakanligindan-cemal-kasikci-cinayeti-hakkinda-verilen-karara-tepki> , s.e.t. 26.03.2021.

suçundan hapis cezası istenirken; diğer 18 kişi hakkında ise “tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürme” suçundan ayrı ayrı ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istenilmiştir.¹⁸ 22 Mayıs 2020’de Cemal Kaşıkçı’nın oğlu Salah Kaşıkçı, Twitter paylaşımıyla kendisi ve ailesi adına yaptığı açıklamada babasını katleden kişileri Allah rızasını umarak affettiğini duyurmuş,¹⁹ bunun neticesinde Suudi Arabistan Başsavcılığı cinayetten hüküm giyen 8 kişi hakkında 5 kişiye 20’şer yıl, 1 kişiye 10 yıl, iki kişiye de 7’şer yıl hapis cezası verildiğini açıklarken, bu kararın kesin olduğu ve uygulanması gerektiğini de vurgulamıştır.²⁰

2021’in Haziran ayında ABD Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (DNI), 2018 yılına ait olan ancak dönemin ABD Başkanı Donald Trump tarafından kamuya açıklanmayan "Kaşıkçı istihbarat değerlendirme raporunu" yayımlamıştır. Rapora göre; Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman’ın Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesini onayladığı sonucuna ulaşılmıştır.²¹ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı ise raporun kabul edilemez olduğunu vurgularken raporda yer alan iddiaları kesinlikle reddetmiştir.²² Veliht Prensin Kaşıkçı’yı neden öldürmüş olabileceği sorusuna gelince; Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğu’nda öldürülmesine dair 25 Ekim 2018 tarihli Avrupa Parlamentosu kararında “Cemal Kaşıkçı’nın ortadan kayboluşunun son yıllarda Suudi politikalarına karşı yaptığı eleştirilerle bağlantılı olduğundan endişe duyulduğu”²³ ifadesi yer almıştır. Nitekim Kaşıkçı yazılarında Suudi Rejimi’ni ve bilhassa da Veliht Prens Selman’ı eleştirmiştir. Kaşıkçı bizzat kendisi de The Washington Post gazetesindeki 18 Eylül 2017 tarihli “Suudi Arabistan her zaman bu kadar baskıcı değildi. Şimdi bu baskı tahammül edilemez” başlıklı yazısında, Veliht Prens Muhammed bin Selman’ın sosyal ve ekonomik alanlarda reform sözüyle iktidara gelip de, içerisinde Kaşıkçı’nın bazı arkadaşlarının da bulunduğu, ülke liderlerinin fikirlerine muhalefet eden aydınlar ve dini liderlerin tutuklanmasını eleştirmiş kendisinin de tutuklanma ihtimali yüzünden ABD’de gönüllü sürgün hayatı yaşadığını ifade etmiştir.²⁴ Veliht Prens’in Kraliyet Mahkemesi bünyesinde kurduğu ve onlarla aynı fikirde olmayan insanları alenen azarlayıp gözlerini korkutan iletişim grubundan bahsettiği ve bu iletişim biriminin liderinin Veliht Prens’in eski danışmanı Suud el-Kahtani olduğunu ve bu kişinin elinde bir karaliste bulunduğunu ve bu listeye ekleyecek kişiler aradığını dile getirdiği yazısı ise bunlar arasında belki de en dikkat çekici olanıdır.²⁵ Zira yazıda bahsi geçen ve elinde karaliste bulunan Suud el-Kahtani, hakkında yeterli delil bulunmadığı gerekçesiyle tutuklanmamış olsa da, Kaşıkçı cinayetindeki en önemli şüphelilerden biridir.²⁶ Kaşıkçı cinayetiyle ilgili tüm oklar Veliht Prens’i işaret etse de bütün bunlar birer iddia olarak kalmıştır.

Cemal Kaşıkçı davasında Suudi mahkemelerince verilen cezalar gerek uluslararası toplum gerekse Türkiye tarafından yeterli görülmemiş, bu makalenin yazıldığı 2022 yılı Ağustos ayı itibariyle de cinayet emrini kimin verdiği, Kaşıkçı’nın cesedinin nerede olduğu soruları yanıtını bulamamıştır. Nisan 2022 tarihine gelindiğinde ise Türkiye Kaşıkçı cinayeti ile ilgili yürüttüğü davanın, Suudi

¹⁸ **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesine ilişkin soruşturma tamamlandı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-sorusturma-tamamlandi/1778456> , s.e.t. 20.08.2021.

¹⁹ **Arab News**, Khashoggi family forgives those who killed their father, <https://www.arabnews.com/node/1678106/saudi-arabia>, s.e.t. , s.e.t. 20.08.2021.

²⁰ **Arab News**, Saudi Arabia court sentences 8 for Khashoggi murder, <https://www.arabnews.com/node/1730886/saudi-arabia> , s.e.t. , 20.08.2021.

²¹ **Anadolu Ajansı**, ABD istihbarat raporuna göre Kaşıkçı’nın öldürülmesine Veliht Prens bin Selman onay verdi, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-istihbarat-raporuna-gore-kasikcinin-oldurulmesine-veliaht-prens-bin-selman-onay-verdi/2158509> , s.e.t. 11.08.2022.

²² **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, ABD’nin Kaşıkçı raporunu kesin bir dille reddetti, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-abdnin-kasikci-raporunu-kesin-bir-dille-reddetti/2158667> , s.e.t. 11.08.2022.

²³ **Official Journal of the European Union** (2020) The killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul European Parliament resolution of 25 October 2018 on the killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018IP0434>>, s.e.t. 04.09.2022.

²⁴ **Khashoggi, Jamal** The Washington Post, Saudi Arabia wasn’t always this repressive. Now it’s unbearable, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/09/18/saudi-arabia-wasnt-always-this-repressive-now-its-unbearable/>>, s.e.t. 20.08.2021.

²⁵ **Khashoggi, Jamal** The Washington Post, Saudi Arabia’s crown prince already controlled the nation’s media. Now he’s squeezing it even further, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/07/saudi-arabias-crown-prince-already-controlled-the-nations-media-now-hes-squeezing-it-even-further/>> , s.e.t. 21.08.2021.

²⁶ **TRT Haber**, Kaşıkçı cinayeti şüphelisi Suud el-Kahtani yargılanmıyor, evinde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kasikci-cinayeti-suphelisi-suud-el-kahtani-yargilanmiyor-evinde-436248.html> , s.e.t. 22.08.2021.

Arabistan adli makamlarına devrine karar vermiştir. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ bu devir işlemi için; “Cemal Kaşıkçı davası olarak bilinen davada mahkemenin durma ve yargılamanın nakline karar vermesi kanuna uygundur, yargı yetkisinin devri değildir, davanın düşmesi değildir” açıklamasında bulunmuştur.²⁷

2. Cemal Kaşıkçı Cinayeti Sonrasında Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Cemal Kaşıkçı cinayetinin işlendiği yer her ne kadar Suudi Arabistan Başkonsolosluğu olsa da cinayet Türkiye’de işlenmiştir. Bu olay Türkiye’nin uluslararası alanda imajını sarsmıştır. Bilhassa Arap dünyasının baskıcı rejimlerinden kaçan muhaliflerin seçeneği haline gelen Türkiye’nin güvenilirliği sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası imajı zedelenen Türkiye Kaşıkçı cinayeti soruşturmasını titizlikle yürütmüştür. Ancak yine de bu süreç boyunca Suudi Arabistan’a karşı iki ülkenin ilişkilerinin ciddi olarak etkilenmemesi için çok sert bir tavır ya da önlem almamış, davanın yükünü uluslararası kamuoyu ile paylaşmayı amaçlamıştır.²⁸ Kaşıkçı’nın neden başka şekilde değil de konsoloslukta ve bu şekilde öldürüldüğünün kesin bir cevabına ulaşılamasa da Türkiye’de öldürülmüş olması Türkiye’nin egemenlik haklarına saldırı ve saygısızlıktır.²⁹ Kanıtlanmamış olsa da bu cinayet için Arap muhaliflerin tercihi olan Türkiye’nin seçilerek bölgesel ve küresel imajının zedelenmek istenmiş olması da Suudi Arabistan’ın son yıllardaki Türkiye karşıtı politikaları dikkate alındığında ihtimal dâhilindedir.³⁰ Zira Arap Baharı sürecinden sonra kurulan Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Bahreyn ittifakı Türkiye’yi bölgesel güç dengesinin dışına itmek istemektedir.³¹

Türkiye kendisini uluslararası alanda küçük düşüren ve egemenlik haklarına saldırı niteliğindeki bu eylem karşısında Suudi Arabistan’a karşı sert bir önlem almamasına rağmen aşağıda da örnekleri verildiği üzere Suudi Arabistan Türkiye’ye karşı suçu gerçekleştiren ülke olarak daha sert bir tavır ortaya koymuştur. Özellikle de Suudi medyasının geçmişten beri Türkiye’ye karşı zaten oldukça sert olan tavrı daha da sertleşmiştir. Suudi medyasında sık sık Türkiye’nin kendi iç siyasetindeki başarısızlıkları örtmek, Suudi Arabistan’ı karalamak, uluslararası imajını sarsmak hatta Suudi Arabistan’ı sahneden çekerek İslam dünyasının tek lideri olmak gibi amaçlar için bu cinayeti kullandığı şeklinde Türkiye’yi suçlayıcı içerikler yayınlanmıştır.³² Suudiler Türkiye’yi olayı gündemde tuttuğu için eleştireseler de bu olay basit bir olay olmadığı gibi Türkiye’nin bu küçük düşürücü eyleme maruz kalmasının karşılığında bir tepki ortaya koyması da pek tabiidir. Suudi medyası Kaşıkçı’nın öldürülmesinden çok Kaşıkçı için adalet aranmasını bir suçmuş gibi eleştirmişlerdir.³³

Suudilerin genel olarak olayın vahametini değerlendirmek yerine tepki veren ülkelerdeki olan ya da olduğunu iddia ettikleri başka olayları gündeme getirerek bu olayların Kaşıkçı olayı kadar önemsenmediği üzerinden bir algı yürütmeye ve bu ülkelerin Kaşıkçı değerlendirmelerinin güvenilirliğini sorgulatmaya çalıştığı görülür. Örneğin Prens Türki el-Faysal, CIA’in Kaşıkçı Raporunda Veliht Prens Muhammed bin Selman’ın emri veren kişi olduğu iddiasının hiçbir kanıtı dayanmadığını vurguladığı konuşmasında uzunca ABD’de yaşanan haksız olaylara yer verirken Türkiye ve İran’da muhaliflerin öldürülmesine karşı öfke ve yaptırım talebinin olmayışından şikâyet etmiştir.³⁴ King Faisal Center for Research and Islamic Studies adlı Suudi Arabistan’da yer alan

²⁷ **Anadolu Ajansı**, Bakan Bozdağ’dan Kaşıkçı davası açıklaması: Mahkemenin yargılamanın nakline karar vermesi, davanın düşmesi değildir, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-bozdagdan-kasikci-davasi-aciklamasi-mahkemenin-yargilamanin-nakline-karar-vermesi-davanin-dusmesi-degidir/2564160>, s.e.t. 13.12.2022.

²⁸ **Telci, İ. Numan** (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği’ SETA, S: 259, s: 11-12.

²⁹ **Hudoğlu, Müberra/Alemdar, Ahmet** (2021) ‘İstihbarat Perspektifinde Kaşıkçı ‘Operasyonu’ Defence Turk, S: 7, s: 17-26, s. 25.

³⁰ **Ataman, Muhittin** (2018) ‘Kaşıkçı Cinayetinin Türk-Suudi İlişkilerine Etkisi’ <<https://kriterdergi.com/dispolitika/kasikci-cinayetinin-turk-suudi-iliskilerine-etkisi/>>, s.e.t. 13.12.2022.

³¹ **Özev, Muharrem Hilmi** (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki Etkileri’ <<https://www.orsam.org.tr/tr/cemal-kasikci-cinayeti-ve-bolgesel-politikalar-uzerindeki-etkileri/>>, s.e.t. 13.12.2022.

³² **Omar, Ihab** (2019) ‘Khashoggi’s Death and its Repercussions on The Saudi Position With Turkey’ ORSAM, S: 224, s. 12.

³³ **Karataş, İbrahim** (2022) ‘How Saudi Media Covered the Murder of Jamal Khashoggi: The Case of Arab News’ Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, C: 9, S: 2, s: 599-611, s. 607-608.

³⁴ **Al-Faisal, Prince Turki**, Assessment, probability, hearsay, judgment, double standard <<https://www.kfcris.com/en/view/93>>,s.e.t. 07.12.2022.

araştırma merkezi için makaleler yazan Kéchichian ise, Kaşıkçı davasıyla ilgilenen BM Özel Raportörü Agnes Callamard'ın Türkiye ve İran'a sempatik yaklaşım sergilediği Suudi Arabistan'dan ise nefret ettiğini iddia ederken Kaşıkçı davasına bu kadar ses çıkarıp da dünyada en çok gazetecinin öldürüldüğü ülke olan Türkiye (Kéchichian'a göre böyle) hakkında pek fazla söyleyecek sözü olmadığını garip bularak eleştirmiştir.³⁵

Suudi medyası cinayet sürecinde her ne kadar Türkiye'yi suçlayıp ağır ithamlarda bulunsalar da bu süreçte cinayeti işleyen taraf olarak en ağır darbeyi Suudi Arabistan ve şüphelerin odağındaki Velihaht Prens Muhammed bin Selman almıştır. Ülkenin ve kendisini dünyaya reformist olarak sunan Velihaht Prens'in imajı ciddi anlamda sarsılmış, "Vizyon 2030" reform ve kalkınma projesi de daha yolun başındayken önemli bir engelle karşı karşıya kalmıştır. Yatırımcılar ülkede yatırım yapmaktan vazgeçmiş, ülkenin borsası durumdan olumsuz etkilenmiştir.³⁶

Özellikle Türk yetkililere konsoloslukta inceleme yapma izninin oldukça geç verilmesi ve muhtemel kanıtların yok edilmiş olması bu cinayeti daha gizemli hale getirmenin yanında Türkiye-Suud İlişkilerini de derinden etkiledi. Öyle ki bu hadise sonrasında Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki siyasi ilişkiler oldukça gergin bir döneme girdi. Daha önce Katar Krizi ve Akdeniz Meselesinde karşı taraflarda yer alan iki ülke Kaşıkçı cinayeti sonrasında da birçok siyasi meselede de yine karşı taraflarda yer almışlardır. Bu dönemde Türkiye tarafından gerçekleştirilen hemen her uluslararası eylem, politika Suudilerin eleştirisine ya da kınamasına maruz kalmıştır. Nitekim 9 Ekim 2019'da Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye tarafından desteklenen Suriye Milli Ordusu ile birlikte Suriye'nin kuzeyine Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eden PKK/YPG terör örgütlerine karşı ve Türkiye sınırına komşu Suriye topraklarında güvenli bir bölge kurulması amacıyla Barış Pınarı Harekâtı'nı başlatmış,³⁷ bu harekât 12 Ekim günü acil olarak toplanan Arap Birliği tarafından kınanmış ve yapılan açıklamada harekât "bir Arap devletinin topraklarının işgali ve egemenliğine yönelik bir saldırı" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu toplantıda konuşan Suudi Dışişleri Bakanı Adil el-Cubeyr "Türk işgali"ni kınamış, uluslararası toplumu derhal bu işgale karşı harekete geçmeye çağırmıştır.³⁸

18-21 Aralık tarihleri arasında Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi düzenlemiş ve zirvenin çekirdek kadrosunu Malezya, Türkiye, Pakistan, Endonezya ve Katar olmak üzere 5 ülkenin oluşturacağını, bu zirvenin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi kuruluşlara alternatif olarak oluşturulmadığını, İİT'nin diğer üyelerini de zaman içerisinde zirveye katabilecekleri açıklamasında bulunmuştur.³⁹ Endonezya'nın katılmadığı zirveye Pakistan da son anda katılmaktan vazgeçmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Pakistan'ın zirveye Suudi Arabistan'ın baskısı yüzünden katılmadığını söylemiştir.⁴⁰ İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Yusuf Ahmed el-Useymin, Kuala Lumpur'da bazı İslam ülkeleri tarafından gerçekleştirilen toplantıyı İslam toplumunun çıkarlarına aykırı olarak nitelendirmiş, İİT'nin himayesi olmadan gerçekleştirilen toplantıların İslami dayanışmayı parçalayacağını söylemiştir.⁴¹ Bu konferans davet edilmeyen Körfez ülkeleri için kendilerini dışarıda bırakan alternatif bir oluşum olarak algılanmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen 2020 Karabağ Savaşı sırasında yer aldığı konum nedeniyle Arap Birliği Genel Sekreteri Ahmed Aboul Gheit, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı eleştirmiş, Doğu Akdeniz'deki ve Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasındaki müdahaleleri dolayısıyla "sonunun iyi olmayacağını" söylerken, Erdoğan'ın Suriyeli paralı askerleri

³⁵ Kéchichian, Joseph A. (2020) 'Target Saudi Arabia: An Examination of Damaging Narratives' King Faisal Center for Research and Islamic Studies <<https://www.kfcris.com/en/view/post/303>> , s.e.t. 07.12.2022, s.61-68.

³⁶ Bouiyou, Jamal (2018) 'The gruesome murder of Jamal Khashoggi : Saudi Arabia's new economy dream at risk ?' <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01965085/document>> , s.e.t. 13.12.2022.

³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> , s.e.t. 31.08.2021.

³⁸ Arab News, Turkish attack in Syria condemned as 'invasion of an Arab state's land' Previous <https://www.arabnews.com/node/1567876/middle-east> , s.e.t. 31.08.2021.

³⁹ Anadolu Ajansı, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'nin açılışı yapıldı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesinin-acilisi-yapildi/1677628> , s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁰ Trt Haber, Pakistan, Kuala Lumpur Zirvesi'ne katılmadığı için 'üzgün' <https://www.trthaber.com/haber/dunya/pakistan-kuala-lumpur-zirvesine-katilmadigi-icin-uzgun-458708.html> , s.e.t. 01.09.2021.

⁴¹ Arab News, Organization of Islamic Cooperation: Malaysia meeting runs against Muslim community interests <https://www.arabnews.com/node/1600941/saudi-arabia> , s.e.t. 01.09.2021.

bu çatışmada kullandığını iddialarıyla birlikte bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.⁴² Suudi Hükümetinin gazetelerinden Arab News twitter üzerinden okurlarına yaptığı bir anketin sonucunda gazete okurlarının neredeyse yarısının Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların tırmanmasının arkasında Türkiye'nin olduğunu düşündüklerini içeren bir haber yayınlamıştır.⁴³

Kaşıkçı cinayetinin etkisinde gerçekleşen ve resmi bir zemine oturtulmasa da iki ülke arasındaki özellikle ekonomik ilişkilere darbe vuran en önemli olay Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye uygulanan boykottur. Suudi Ticaret Odaları Konseyi Başkanı Aclan bin Abdulaziz el-Aclan 2 Ekim 2020'de twitter hesabından yaptığı bir paylaşım ile "Türk hükümetinin, liderlikleri, ülkeleri ve halklarına karşı devam eden düşmanlığı" gerekçesiyle Suudi Arabistan halkını Türkiye'yi ithalat, turizm ve yatırım alanlarında boykot etmeye çağırarak ve bunun her Suudi vatandaşının sorumluluğu olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Bu boykot çağrısı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ekim 2020'deki bir konuşmasında bazı Körfez ülkelerinin Türkiye'yi hedef aldığını söylemesi ve bu ülkelerin varlığını sorgulaması üzerine gelmiştir.⁴⁵ BBC'de yer alan bir habere göre ise; Türkiye'nin Suudi Arabistan mahkemesinin 1 Eylül'deki Kaşıkçı kararına karşı yargılamanın güvenilirliğine şüpheyle yaklaşarak Suudi yetkilileri Türkiye'de yapılan davada işbirliğine çağırması sonucu sosyal medyada başlamış ve Kaşıkçı'nın ölüm yıldönümü olan 2 Ekim 2020'de şiddetlenmiştir.⁴⁶ Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı İsmail Güllü, el-Aclan'ın boykot çağrısı sonrasında 5 Ekim'de Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne, bir mektup yazmış ve bu sorunun iki ülke arasındaki ticari ilişkilere önemli ölçüde zarar vereceğini belirtmiş ve iki ülkenin bu soruna ortak çözüm bulması çağrısında bulunmuştur.⁴⁷ Ancak Reuters'te yer alan bir habere göre; Suudi hükümeti basın ofisi Türk mallarına hiçbir kısıtlama getirmediğini söylemiştir. Haberde yine, buna rağmen Riyad'da bazı mağazalarda halkı Türk mallarını almamaya çağıran işaretler bulunduğu bilgisi yer almıştır.⁴⁸ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başta olmak üzere önde gelen Türk ekonomi ve meslek kuruluşları 10 Ekim'de yaptıkları ortak açıklamada; "...firmalarımızdan mal tedarik eden birçok Suudi firmasına, Türkiye'den ithalat yapılmaması için taahhütname imzalatıldığı da ifade edilmektedir. Yine küresel lojistik firmaları da Suudi Arabistan'da Türk ürünlerine karşı uygulanan engeller hususunda müşterilerini uyarmakta, Suudi gümrüklerinde sadece Türkiye'den gelen ürünler için çok uzun süre bekletilmeye hazır olmalarını ve hatta Türkiye'den ithalatın engellenebileceğini belirtmektedir"⁴⁹ ifadelerini kullanmışlardır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud 21 Kasım 2020 tarihindeki bir açıklamasında Türkiye ile "dostane" ilişkileri olduğunu söylerken "Türk ürünlerine yönelik gayri resmi bir boykot olduğuna dair hiçbir veri bulunmadığını" iddia etmiştir.⁵⁰ Suudi Arabistan'dan gelen yalanlamalara rağmen Türkiye İhracatçılar Meclisi, iki ülke arasındaki siyasi gerilimlerden dolayı bir aylık gayri resmî boykotun ardından Suudi Arabistan'ın 2020 Kasım ayı başlarında Türkiye'den et, yumurta ve diğer ürünlerin ithalatını resmen askıya aldığını söylemiştir. Ayrıca bu yılın ilk 10 ayında Suudi Arabistan'a yapılan ihracatta %16'lık bir düşüş olduğunu ve 2,3

⁴² Arab News, Arab League chief: Turkish tensions 'will not end well' <https://www.arabnews.com/node/1744121/middle-east>, s.e.t. 06.09.2021.

⁴³ Arab News, TWITTER POLL: Turkey behind escalation between Azerbaijan and Armenia, almost half of Arab News readers say <https://www.arabnews.com/node/1744051/offbeat>, s.e.t. 06.09.2021.

⁴⁴ Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers calls for boycotting 'everything Turkish' <https://saudigazette.com.sa/article/598732/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-calls-for-boycotting-everything-Turkish>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁵ Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers urges end to business with Turkish companies <https://saudigazette.com.sa/article/599139/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-urges-end-to-business-with-Turkish-companies>, s.e.t. 01.09.2021; Erdoğan'ın konuşması için bkz. Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan yönetimini Türkiye'ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-yonetimini-turkiye-ye-iftira-atma-gayreti-de-kurtaramayacak/1992017>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁶ BBC, Suudi Arabistan'daki Türk ürünleri boykotu ne kadar yaygın? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54711983>, s.e.t. 02.09.2021.

⁴⁷ Anadolu Ajansı, TİM Başkanı Güllü'den Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne mektup <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulleden-suudi-arabistan-buyukelciligine-mektup-/2002072>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁸ Reuters, Saudi retail chains join growing informal boycott of Turkish products <https://www.reuters.com/article/us-saudi-turkey-trade-idUSKBN2741XF>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁹ Hürriyet, İş dünyasından "Suudi Arabistan" ile ilgili ortak açıklama <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-dnyasından-suudi-arabistan-ile-ilgili-ortak-acıklama-41632663>, s.e.t. 03.09.2021.

⁵⁰ Reuters, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' <https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC>, s.e.t. 01.09.2021.

milyar dolara gerilediği bilgisini vermiştir. Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Riyad'ın ısrarla Türk mallarına boykot uygulamadığı açıklamasını yaptığını, meslektaşları tarafından bunun resmî bir karar olmadığını, bazı istisnai sorunlar olduğunu söylendiğini ifade etmiştir.⁵¹ Suudi Arabistan'dan resmî bir kabul gelmese de Türkiye'den Suudi Arabistan'a yapılan ihracat rakamlarına bakıldığında Türk mallarına boykotun başladığı tarih olarak iddia edilen 2020 yılı Eylül ayında ihracat 223 milyon dolarken,⁵² bu rakam Ekim ayında 207 milyon dolar,⁵³ Kasım ayında 109 milyon dolar,⁵⁴ Aralık ayında 56 milyon dolar⁵⁵ olarak kaydedilmiştir. Bu verilerde görüldüğü üzere ihracat rakamlarında Ekim ayında Eylül ayına göre %7'lik, Kasım ayında %51'lik, Aralık ayında ise %74'lük bir oranla ciddi bir düşüş yaşanmıştır.

Bununla birlikte 2020 yılı sonundan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde üst düzey yetkililerin açıklamaları ışığında bir iyileşme yaşandığı söylenebilir. 21-22 Kasım'da Kovid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi olarak Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen 2020 G20 Zirvesi⁵⁶ öncesi Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ikili ilişkilerin geliştirilmesini ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud zirve günü Reuters'a yaptığı açıklamada "Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz" ifadelerini kullanmış ve boykot iddialarını reddetmiştir.⁵⁸ Türkiye ile ilişkilerinin iyi olduğunu vurgulasalar da Suudi Arabistan yönetimi 2020-2021 eğitim ve öğretim yılından başlayarak Riyad ve diğer şehirlerde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okulları kapatma kararı alarak bir kez daha Türkiye'ye karşı açık bir karşı tavır sergilemiştir.⁵⁹

Kaşıkçı cinayetinden sonra Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkilerinin yeniden olumlu bir yola girmesinin en önemli adımı Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman'ın 22 Haziran 2022'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur.⁶⁰ Görüşmelerde iki ülke arasında işbirliği ve ticaretin geliştirilmesinin yanı sıra bölgesel ve uluslararası meselelerde de işbirliğini artırma konuları ele alınmıştır.⁶¹ Bu ziyareti takip eden süreçte Suudi Arabistan tarafından kapatılan Türk okullarının da yeniden açılması kararı alınmıştır.⁶²

⁵¹ Reuters, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union <https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF>, s.e.t. 02.09.2021.

⁵² TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%3BC1%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵³ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁴ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%3C4%B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁵ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%3C4%B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁶ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'daki G20 Liderler Zirvesi sona erdi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistandaki-g20-liderler-zirvesi-sona-erdi/2052454>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁷ Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüştü, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-selman-ile-gorustu/2050928>, s.e.t. 02.09.2021.

⁵⁸ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-turkiye-ile-iyi-ve-mukemmel-iliskilere-sahibiz/2051827>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁹ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan ülkedeki 8 Türk okulunu yıl sonunda kapatma kararı aldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ulkedeki-8-turk-okulunu-yil-sonunda-kapatma-karari-aldi/2223766>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶⁰ Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Veliht Prensi Selman'ı resmi törenle karşıladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-veliaht-prensi-selmani-resmi-torenl-karsiladi/2620039>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶¹ Anadolu Ajansı, Türkiye-S.Arabistan ortak bildirisi: Görüşmelerde, yeni iş birliği döneminin başlamasına yönelik kararlılık vurgulandı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-sarabistan-ortak-bildirisi-gorusmelerde-yeni-is-birligi-doneminin-baslamasına-yonelik-kararlilik-vurgulandi/2620192>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶² Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'da kapatılan Türk okulları yeniden açılacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-kapatilan-turk-okullari-yeniden-acilacak/2650783>, s.e.t. 11.08.2022.

Sonuç

Cemal Kaşıkçı cinayeti uluslararası boyutu olan önemli bir olay olsa da Kaşıkçı'nın Türkiye sınırları içerisinde bulunan bir yerde öldürülmüş olması açısından Türkiye için, hem kendi konsolosluklarında gerçekleştirilmiş olması hem de faillerinin bizzat Suudiler olması açısından da Suudi Arabistan için çok daha ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu olay uluslararası toplumun gözlerini bu iki ülkeye kilitlemesine neden olmuştur. Türkiye bu yüzden olayı araştırma ve yargılama açısından büyük gayret göstermiş ancak Suudi Arabistan'ın olayın faillerini kendi vatandaşları olduğu gerekçesiyle kendi topraklarında yargılama ısrarı Türkiye'nin failleri bizzat yargılmasını mümkün kılmamıştır. Türkiye her ne kadar faillerin giyabında yapılan incelemelerde önemli mesafe kaydetse de Nisan 2022'de davayı Suudi Arabistan'a devretmek durumunda kalmıştır. Suudi Arabistan'ın ise kendi içinde yürüttüğü dava ve neticesi hem uluslararası toplumda hem de Türkiye'de şüpheyle karşılaşmıştır.

ABD başta olmak üzere birçok ülkeden Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman'ı cinayetin emrini veren kişi olarak suçlayan sesler yükselse de Türkiye herhangi bir Suudi yetkiliyi cinayetten direk olarak sorumlu tutmaktan kaçınmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suudi yetkililere sık sık başta Kaşıkçı'nın cesedinin nerede olduğunu, bahsedilen yerel işbirliğinin kim olduğunu ve cinayet emrini verenin kim olduğunu açıklamalarını isteyen sorular yöneltse de herhangi bir imada bulunmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Suudi Arabistan Türkiye'nin Kaşıkçı meselesindeki tavrından rahatsızlık duymuş ve başta Türk mallarını boykot etmek, Türkiye'ye ait okulları kapatmak gibi yollarla bu rahatsızlığını dile getirmiştir.

Bugün itibarıyla Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman'ın 2022'nin Haziran ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ise iki ülke arasındaki ilişkilerin artık yumuşayacağı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Makale/Rapor

Al-Faisal, Prince Turki, Assessment, probability, hearsay, judgment, double standard <<https://www.kfcris.com/en/view/93>>, s.e.t. 07.12.2022.

Ataman, Muhittin (2018) 'Kaşıkçı Cinayetinin Türk-Suudi İlişkilerine Etkisi' <<https://kriterdergi.com/dis-politika/kasikci-cinayetinin-turk-suudi-iliskilerine-etkisi>>, s.e.t. 13.12.2022.

Bouoiyour, Jamal (2018) 'The gruesome murder of Jamal Khashoggi : Saudi Arabia's new economy dream at risk ?' <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01965085/document>>, s.e.t. 13.12.2022.

Hudoğlu, Müberra/Alemdar, Ahmet (2021) 'İstihbarat Perspektifinde Kaşıkçı 'Operasyonu'' Defence Turk, S: 7.

Karataş, İbrahim (2022) 'How Saudi Media Covered the Murder of Jamal Khashoggi: The Case of Arab News' Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, C: 9, S: 2, s: 599-611.

Kéchichian, Joseph A. (2020) 'Target Saudi Arabia: An Examination of Damaging Narratives' King Faisal Center for Research and Islamic Studies <<https://www.kfcris.com/en/view/post/303>> , s.e.t. 07.12.2022.

Khashoggi, Jamal The Washington Post, Saudi Arabia wasn't always this repressive. Now it's unbearable, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/09/18/saudi-arabia-wasnt-always-this-repressive-now-its-unbearable/>>, s.e.t. 20.08.2021.

Khashoggi, Jamal The Washington Post, Saudi Arabia's crown prince already controlled the nation's media. Now he's squeezing it even further, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/07/saudi-arabias-crown-prince-already-controlled-the-nations-media-now-hes-squeezing-it-even-further/>> , s.e.t. 21.08.2021.

Official Journal of the European Union (2020) The killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul European Parliament resolution of 25 October 2018 on the killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018IP0434>>, s.e.t. 04.09.2022.

Omar, Ihab (2019) ‘Khashoggi's Death and its Repercussions on The Saudi Position With Turkey‘ ORSAM, S: 224.

Özev, Muharrem Hilmi (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki Etkileri’ <<https://www.orsam.org.tr/tr/cemal-kasikci-cinayeti-ve-bolgesel-politikalar-uzerindeki-etkileri/>>, s.e.t. 13.12.2022.

Rakipoğlu, Mehmet (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Hadisesi ve Düşündürdükleri’ Star <<https://www.star.com.tr/acik-gorus/cemal-kasikci-hadisesi-ve-dusundurdukleri-haber-1395242/>>, s.e.t. 13.12.2022.

Telci, İ. Numan (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği’ SETA, S: 259.

Haber Siteleri/Web Siteleri

Aljazeera, Obituary: Jamal Khashoggi was a ‘good man and a fine journalist’ <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/20/obituary-jamal-khashoggi-was-a-good-man-and-a-fine-journalist> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan yönetimini Türkiye’ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-yonetimini-turkiye-ye-iftira-atma-gayreti-de-kurtaramayacak/1992017> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Veliht Prensi Selman'ı resmi törenle karşıladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-veliaht-prensi-selmani-resmi-torenlere-karsiladi/2620039> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'nin açılışı yapıldı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesinin-acilisi-yapildi/1677628> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, ABD istihbarat raporuna göre Kaşıkçı'nın öldürülmesine Veliht Prens bin Selman onay verdi, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-istihbarat-raporuna-gore-kasikcinin-oldurulmesine-veliaht-prens-bin-selman-onay-verdi/2158509> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Bakan Bozdağ'dan Kaşıkçı davası açıklaması: Mahkemenin yargılamanın nakline karar vermesi, davanın düşmesi değildir, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-bozdagdan-kasikci-davasi-aciklamasi-mahkemenin-yargilamanin-nakline-karar-vermesi-davanin-dusmesi-degildir/2564160> , s.e.t. 13.12.2022.

Anadolu Ajansı, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin soruşturma tamamlandı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-sorusturma-tamamlandi/1778456> , s.e.t. 20.08.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüştü, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-selman-ile-gorustu/2050928> , s.e.t. 02.09.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Kaşıkçı) Öldürüldüğü ayan beyan ortada da cesedi nerede? <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-kasikci-olduruldugu-ayan-beyan-ortada-da-cesedi-nerede/1293782> , s.e.t. 26.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: 18 tutuklunun İstanbul’da yargılanması teklifimdir <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-18-tutuklunun-istanbul-da-yargilanmasi-teklifimdir/1290176> , s.e.t. 26.02.2021.

Anadolu Ajansı, Çalışma grubundaki yetkililer, konsolosluktan ayrıldı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/calisma-grubundaki-yetkililer-konsolosluktan-ayrildi/1282395> , s.e.t. 25.02.2021.

Anadolu Ajansı, Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında 5 idam istemi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasikci-cinayeti-sorusturmasinda-5-idam-istemi/1312612> , s.e.t. 09.03.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-turkiye-ile-iyi-ve-mukemmel-iliskilere-sahibiz/2051827> , s.e.t. 04.09.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan ülkedeki 8 Türk okulunu yıl sonunda kapatma kararı aldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ulkedeki-8-turk-okulunu-yil-sonunda-kapatma-karari-aldi/2223766> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan, ABD'nin Kaşıkçı raporunu kesin bir dille reddetti, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-abdnin-kasikci-raporunu-kesin-bir-dille-reddetti/2158667> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan, Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldüğünü itiraf etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-kasikcinin-konsoloslukta-oldugunu-itiraf-etti/1287265> , s.e.t. 25.02.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'da kapatılan Türk okulları yeniden açılacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-kapatilan-turk-okullari-yeniden-acilacak/2650783> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'daki G20 Liderler Zirvesi sona erdi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistandaki-g20-liderler-zirvesi-sona-erdi/2052454> , s.e.t. 04.09.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Başkonsolosluğundan kayıp gazeteciyle ilgili açıklama <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-baskonsoloslugundan-kayip-gazeteciyle-ilgili-aciklama/1272863> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Dışişleri Bakanı: Kaşıkçı davasına adı karışanlar Suudi Arabistan'da yargılanacak, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/-suudi-disisleri-bakani-kasikci-davasina-adi-karisanlar-suudi-arabistan-da-yargilanacak/1294933> , s.e.t. 09.03.2021.

Anadolu Ajansı, TİM Başkanı Gülle'den Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne mektup <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulleden-suudi-arabistan-buyukelciligine-mektup-/2002072> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, Türkiye-S.Arabistan ortak bildirisi: Görüşmelerde, yeni iş birliği döneminin başlamasına yönelik kararlılık vurgulandı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-sarabistan-ortak-bildirisi-gorusmelerde-yeni-is-birligi-doneminin-baslamasına-yonelik-kararlılık-vurgulandi/2620192> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Veliht Prens Kaşıkçı cinayetindeki sorumluluğunu kabul etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/veliaht-prens-kasikci-cinayetindeki-sorumlulugunu-kabul-etti/1594588> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, A year later, justice for Jamal Khashoggi is yet to be served but politicization is at its peak, <https://www.arabnews.com/node/1562756/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, Arab League chief: Turkish tensions 'will not end well' <https://www.arabnews.com/node/1744121/middle-east> , s.e.t. 06.09.2021.

Arab News, Death sentence for five, jail terms for three in Khashoggi murder trial <https://www.arabnews.com/node/1602911/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, Khashoggi family forgives those who killed their father, <https://www.arabnews.com/node/1678106/saudi-arabia> , s.e.t. , s.e.t. 20.08.2021.

Arab News, Organization of Islamic Cooperation: Malaysia meeting runs against Muslim community interests <https://www.arabnews.com/node/1600941/saudi-arabia> , s.e.t. 01.09.2021.

Arab News, Saudi Arabia court sentences 8 for Khashoggi murder, <https://www.arabnews.com/node/1730886/saudi-arabia> , s.e.t. , 20.08.2021.

Arab News, Saudi Arabia says missing journalist Jamal Khashoggi is dead <https://www.arabnews.com/node/1390736/saudi-arabia> , s.e.t. 25.02.2021.

Arab News, Saudi Arabia's public prosecutor seeks death penalty for 5 Khashoggi suspects <https://www.arabnews.com/node/1405371/saudi-arabia> , s.e.t. 09.03.2021.

Arab News, Saudi public prosecutor: Information obtained from Turkey shows that Khashoggi's murder was premeditated <https://www.arabnews.com/node/1393686/saudi-arabia> , s.e.t. 26.02.2021.

Arab News, Turkish attack in Syria condemned as 'invasion of an Arab state's land' Previous <https://www.arabnews.com/node/1567876/middle-east> , s.e.t. 31.08.2021.

Arab News, TWITTER POLL: Turkey behind escalation between Azerbaijan and Armenia, almost half of Arab News readers say <https://www.arabnews.com/node/1744051/offbeat> , s.e.t. 06.09.2021.

BBC, Suudi Arabistan'daki Türk ürünleri boykotu ne kadar yaygın? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54711983> , s.e.t. 02.09.2021.

Hürriyet, İş dünyasından "Suudi Arabistan" ile ilgili ortak açıklama <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-dunyasindan-suudi-arabistan-ile-ilgili-ortak-aciklama-41632663> , s.e.t. 03.09.2021.

Hürriyet, Son dakika: Suudi savcı: Kaşıkçı cinayeti planlı <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-savci-kasikci-cinayeti-planli-40998238> , s.e.t. 26.02.2021.

Reuters, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union <https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF> , s.e.t. 02.09.2021.

Reuters, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' <https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC> , s.e.t. 01.09.2021.

Reuters, Saudi retail chains join growing informal boycott of Turkish products <https://www.reuters.com/article/us-saudi-turkey-trade-idUSKBN2741XF> , s.e.t. 01.09.2021.

Sabah, Dışişleri Bakanlığı'ndan Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında verilen karara tepki! <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/12/23/disisleri-bakanligindan-cemal-kasikci-cinayeti-hakkinda-verilen-karara-tepki> , s.e.t. 26.03.2021.

Sabah, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması ile ilgili soruşturma <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/07/suudi-gazeteci-cemal-kasikcinin-kaybolmasi-ile-ilgili-sorusturma> , s.e.t. 22.02.2021.

Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers calls for boycotting 'everything Turkish' <https://saudigazette.com.sa/article/598732/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-calls-for-boycotting-everything-Turkish> , s.e.t. 01.09.2021.

Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers urges end to business with Turkish companies <https://saudigazette.com.sa/article/599139/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-urges-end-to-business-with-Turkish-companies> , s.e.t. 01.09.2021.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> , s.e.t. 31.08.2021.

The Guardian, Jamal Khashoggi obituary <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/jamal-khashoggi-obituary> , s.e.t. 22.02.2021.

TRT Haber, Kaşıkçı cinayeti şüphelisi Suud el-Kahtani yargılanmıyor, evinde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kasikci-cinayeti-suphelisi-suud-el-kahtani-yargilanmiyor-evinde-436248.html> , s.e.t. 22.08.2021.

Trt Haber, Pakistan, Kuala Lumpur Zirvesi'ne katılmadığı için 'üzgün' <https://www.trthaber.com/haber/dunya/pakistan-kuala-lumpur-zirvesine-katilmadigi-icin-uzgun-458708.html> , s.e.t. 01.09.2021.

Trt Haber, Portre: Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/portre-suudi-arabistan-baskonsoloslugunda-katledilen-cemal-kasikci-476812.html> , s.e.t. 22.02.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%C3%BC1%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%C4%B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%C4%B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf> , s.e.t. 04.09.2021.

